

816). *Zuhûrû'l-besâtîn*'de aynı başlığı taşıyan bölümün genişletilmiş şeklidir. 7. "Histoire de Ségou" (trc. M. Ndiaye, *Bulletin de l'IFAN*, 1978, seri B, XL [3], s. 458-588). Yine *Zuhûrû'l-besâtîn*'de yer alan bölümün genişletilmiş halidir. Mûsâ Kamara'nın bunların dışında otobiyografisi olan *Tebşîrû'l-hâ'ifi'l-hayrân ve tezkîruhû bi-sa'ati rahmetillâhi'l-kerîmi'l-mennân* (Futa Toro'daki bazı kabilelerin kökenleri ve tarihi hakkında), *el-Mecmû'u'n-nefis sirran ve 'alâniyyeten fi zikri ba'zi's-sâdâtî'l-Beydâniyye ve'l-Fûlâniyye* adlı eserleriyle daha başka çalışmaları da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir Hâlid Bâ, *eş-Şeyh Mûsâ Kamarâ kâtîbü'l-târîhi'l-ictimâ'î ve's-sekâfi li-şu'ûbi Vâdi's-Seneğâl*, [baskı yeri ve tarihi yok] (el-Ma'hedü'l-Moritâniyyü'l-ilmî), *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Soudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick v.dğr.), Leiden 2003, IV, 465-470; Moustapha Ndiaye, "Rapports entre qâdirites et tijânites au Fouta Toro aux XIXe et XXe siècles à travers Al-Haq el-mubîn de Cheikh Moussa Kamara", *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire*, XLI/1, Dakar 1979, s. 190-207; D. Robinson, "Notice biographique sur Shaikh Musa Kamara", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 1, Paris 1987, s. 12-17; a.mlf., "Un historien et anthropologue sénégalais: Shaikh Musa Kamara", *Cahiers d'études africaines*, XXVIII/109, Paris 1988, s. 89-116; Saïd Bousbina, "Musa Kamara, le savant 'autodidacte'", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 6 (1992), s. 75-78; a.mlf. – J. Schmitz, "L'histoire de l'Almaami Abdul (1727/8-1806), par Shaykh Muusa Kamara", a.e., s. 59-93; J. Schmitz, "Florilège au jardin de l'opprimé. Une traduction de la monumentale histoire des noirs de Shyakh Muusa Kamara", a.e., s. 81-94; A. Pondopoulo, "Une traduction 'mal partie' (1923-1945): le Zuhur al-Basatin de Cheikh Moussa Kamara", a.e., s. 95-110; Ahmed eş-Şukrî, "Mûsâheme havle tahkîki mahtû' Eş-he'l-fulûm ve etyâbü'l-haber fi sîreti'l-Hâc 'Ömer' li-Şeyh Mûsâ Kamarâ", *Da'uetü'l-hak*, sy. 363, Rabat 1422/2002.

ENES KABAKCI

MÛSÂ b. UKBE

(موسى بن عقبة)

Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe
b. Ebî Ayyâş
el-Kureşî el-Esedî el-Medenî
(ö. 141/758)

İlk megâzî müelliflerinden, tâbü.

Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Bazı rivayetlerden hareketle 55 (675) veya 60 (679) yılı civarında doğmuş olabileceğini söyleyen araştırmacılar vardır (Horovitz, s. 69; M. Mustafa el-A'zamî, I, 213). Zübeyr b. Avvâm'in mevlâsı olan bir aileden geldiği için Kureşî ve Esedî nisbeleriyle anılır. Mûsâ'nın Zübeyr b. Avvâm'in

hanımı Ümmü Hâlid'in mevlâsı olduğu da nakledilir (Mizzî, XXIX, 116). Tâbiinden olup Ümmü Hâlid'den hadis dinledi. Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd ile de görüştü. Mûsâ b. Ukbe Medine'de yaşadı ve orada vefat etti.

Dönemin meşhur simaları arasında zikredilen Mûsâ b. Ukbe, İbrâhim ve Muhammed isimli iki ağabeyiyle beraber Mesced-i Nebevî'de fıkıh ve hadis dersleri verdi. Onun sika olduğu genellikle kabul edilmektedir. Nitekim Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbrâhim b. Tahmân, Nesâî ve Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî onu sika kabul etmişlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî'den doğrudan rivayette bulunup bulunmadığı kesin olarak tesbit edilemediğinden dolayı tedlis yaptığı ileri sürüldüyse de gerek güvenilirliği hususundaki ittifak gerekse nakilleri arasında Zührî'nin önemli bir yer tutması bu şüpheli ortadan kaldırmaktadır. Mûsâ b. Ukbe'nin hocaları arasında Abdullah b. Dînâr, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Alkame b. Avf, Ebû'z-Zinâd, İbn Şihâb ez-Zührî, Nâfi', Urve b. Zübeyr, Ümmü Hâlid, annesi Ümmü Mûsâ ve anne tarafından dedesi Ebû Habîbe gibi isimler yer almaktadır. Talebeleri arasında Abdullah b. Mübârek, Ebû İshak el-Fezârî, İbn Cüreyc, İbrâhim b. Tahmân, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve yeğeni İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe sayılmaktadır.

Zehebî, Mûsâ b. Ukbe'nin megâzî konusunda eser yazan ilk kişi olduğunu belirtir (*A'lâmü'n-nübelâ'*, VI, 114). Günümüze ulaşmayan muhtasar *Kitâbü'l-Megâzî*'sinin (Şehâvî eserini adını *Siretü Mûsâ b. 'Ukbe* şeklinde kaydeder [el-İ'lân bi't-tevbih, s. 157]) tek cilt olduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte onun İslâm öncesi haberlere, nesep ve listelere yer verdiği, Hz. Peygamber'in hayatına dair hiçbir rivayeti dışarıda bırakmadığı dikkate alındığında bu ifade, eserinin İbn İshak ve Vâkîdî'nin eserlerine göre muhtasar kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Mûsâ b. Ukbe'nin temelde İbn Şihâb ez-Zührî'nin rivayetlerini esas alarak telif ettiği eserindeki rivayetler arasında kendisinden sonraki kaynaklarda zikredilmeyen veya en azından meşhur olmamış nevâdir türünden denilebilecek birçok rivayete rastlamak mümkündür. Bunun muhtemel sebebi onun İbn İshak, Ebû Ma'ser, Vâkîdî gibi birçok âlimin aksine saraya intisap etmemesidir. Sarayın himayesine giren müelliflerin eserlerinin

devlet koruması altında kütüphanelere girmesine ve nüshalarının yaygınlaşmasına rağmen Mûsâ'nın eseri ve rivayetleri dar bir çevrede kalmış, gereken ilgiyi görmemiştir. Bunun neticesinde İbn İshak'ın tercihleri genel kabul görürken Mûsâ'nın rivayetleri zamanla nâdirat sınıfına dahil olmuştur.

Mûsâ b. Ukbe'nin eserinin en önemli yönü zikrettiği listelerdir. Mûsâ özellikle ilk müslümanlar, Habeşistan muhacirleri, Akabe biatlarına katılanlar, Bedir Gazvesi'ne iştirak edenler, Bi'rîmaüne ve Huneyn şehidleri gibi konularda oluşturduğu listeler için büyük çaba harcamıştır. Onun zikrettiği listeler, kaydettiği tarihler ve rivayetlerinin içeriği ciddi anlamda sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Ancak mevcut hataların kendisine mi yoksa müstensihlere mi ait olduğunu tesbit etmek güçtür. Nitekim İbn Hacer isimler konusunda yapılan hataları râvi veya müstensihlere atfetmiş (*el-İşâbe*, V, 667) İbn Kesîr ise tenkitlerini doğrudan Mûsâ'ya yöneltmiştir (*el-Bidâye*, III, 74, 187; V, 32-33, 246).

Kitâbü'l-Megâzî birçok âlim tarafından en sahil megâzî eserlerinin başında zikredilmiştir. İmâm Mâlik, "Megâzîyi kimden yazalım?" sorusuna, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sinden, çünkü o sikadır" cevabını vermiştir. Diğer bir rivayete göre, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sinden, çünkü o sâlih bir kimsedir ve onun *Megâzî*'si en doğru megâzîdir" demiştir. İmâm Mâlik'in bu konudaki diğer bir sözü de şöyledir: "Size Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sini tavsiye ederim, çünkü o sikadır ve ilerlemiş yaşına rağmen Resûlullah ile beraber savaslara katılmış olanları tesbit etmeye çalışmıştır" (Mizzî, XXIX, 118-119; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 556). İmâm Mâlik yanında birçok âlimin bu eserin en sahil megâzî kitabı olduğunu belirtmelerine rağmen rivayetleri arasında nâdirat türü anlatımlar, şâz görüşler, isimler ve tarihlendirmelerle ilgili birtakım hatalar bulunmaktadır. Mûsâ b. Ukbe'nin siyer yazımında dikkat çekici bir yönü de kendisinden önceki siyer râvilerinin yaptığı gibi hadiseyle ilgili âyetlere de yer vermesidir.

Mûsâ'nın kendisinden sonraki siyer müelliflerini ne derecede etkilediğini tesbit etmek güçtür. Megâzî haberlerinde İbn İshak, Ma'mer b. Râşid ve İbn Hişâm onun ismini kaydetmezken, Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*'sinde sadece dört defa zikretmektedir. İbn Sa'd, Zübeyrî, İbn Abdülber en-Nemerî, Kelâî ve İbn Seyyidunnâs da Mûsâ b. Ukbe'den yararlanmışlardır. Buna ve İbn İshak'ın isim vermeksizin ondan

haber almasına dayanarak Mûsâ'nın siyer yazıcılığında içerik bakımından kısmî bir etkisinden söz edilebilir. Muhammed Bakış Ebû Mâlik, çeşitli kaynaklarda Mûsâ b. Ukbe'den gelen rivayetleri bir araya getirip kitap halinde neşretmiştir (bk. bibl.). Mûsâ'nın eserinden yirmi civarında hadisi Yûsuf b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe (ö. 789/1387) müstakil bir risâlede toplamıştır. Eduard Sachau'nun Almanca çevirisiyle birlikte yayımladığı bu risâle Meşhûr Hasan Selmân tarafından da neşredilmiştir (bk. bibl.). Senedi 782 (1380) yılına kadar gelen risâle İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe'nin, amcası Mûsâ b. Ukbe'den nakline dayanmaktadır. Mahmut Olgaç *Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2015, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzi* (nşr. M. Bakış Ebû Mâlik), Rabat 1994, neşredenin girişi, s. 15-53; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (nşr. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), VII, 292; İbn Hibbân, *es-Sikât* (nşr. Seyyid Şerefeddin Ahmed), Beyrut 1395/1975, V, 404; a.mlf., *Meşâhîru 'ulemâ'l-emşâr* (nşr. M. Fleischhammer), Wiesbaden 1959, s. 80; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulümi'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut 1417/1997, s. 321; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 303; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 118-121; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 114-117; a.mlf., *Mizânü'l-İ'tidâl* (nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr.), Beyrut 1416/1995, VI, 552; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74, 187; V, 32-33, 246; Yûsuf b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Ehâdis müntehebe min Meğâzi Mûsâ b. 'Ukbe* (nşr. Meşhûr Hasan Selmân), Beyrut 1412/1991, neşredenin girişi, s. 7-24; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 667; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ v.dğr.), Beyrut 1417/1996, V, 556-557; Sehâvî, *el-İ'lân bi'l-teubih*, s. 157-158; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), I, 70; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 209; E. Sachau, "Das Berliner Fragment des Mûsâ b. Ukba", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1904, s. 445-470; J. Horowitz, *el-Meğâzi'l-ülâ ve mü'ellifühâ* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1369/1949, s. 69; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 11; Ömer Rizâ Kehhâle, *Mu'cemü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1406/1986, s. 638; M. Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadisî'n-nebevî*, Beyrut 1413/1992, I, 213; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1993, s. 27, 159; G. Schoeler, "Mûsâ b. Uğba's Maghâzi", *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources* (ed. H. Motzki), Leiden 2000, s. 67-97; G. H. A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadith*, Leiden 2007, s. 434-435; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 199-220; N. Ahmed Faruqi, *Early Muslim Historiography*, Delhi 2009, s. 261-269; J. Schacht, "On Mûsâ b. 'Ukba's Kitâb al-Maghâzi", *AO*, XXI (1953), s. 288-300.

ŞABAN ÖZ

MÛSÂ YABGU

(موسى يابغو)

el-Melikü'l-âdil Muizzü'd-devle
Mûsâ b. Selçuk
(ö. 456/1064'ten sonra)

Selçuklu hânedanının
atası olan
Selçuk Bey'in oğlu.

Selçuklular'ın kuruluş devrinde önemli rol oynayan hânedan mensuplarından biri olan Mûsâ Yabgu'nun (İnanç Yabgu) adının ikinci kelimesinin eski bir Türk unvanı olan "yabgu" şeklinde mi, yoksa Türkçe'de yırtıcı bir kuş ismi olan "peygu" (beygu-bıgu: astur badius) şeklinde mi okunması gerektiği meselesi tartışmalıdır. Kaynaklarda hayatının ilk dönemlerine dair bir bilgi yoktur. Selçuk'un oğullarından Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından esir edilmesi (416/1025) ve Yûsuf'un ölümünden sonra ailenin en yaşlı üyesi olarak Mâverâünnehir ve Hârizm'de Selçuklular'ın liderliğini üstlendi.

Selçuklular'ın 426 (1035) yılında Horasan'a göç etmesinin ardından Gazneliler'le yapılan savaşlar, hânedanın genç üyeleri Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerin güç kazanmasına ve amcaları Mûsâ Yabgu ile eşit seviyeye gelmelerine zemin hazırladı. Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî'ye göre, Selçuklular'ın 19 Şâban 426 (29 Haziran 1035) tarihinde Gazneliler'e karşı kazandığı ilk zaferden sonra Sultan Mesud'a gönderilen üç elçiden ancak biri Mûsâ Yabgu'yu temsil etmekteydi (*Târîh*, s. 641). Sultan Mesud bu zaferin ardından Tuğrul Bey'e Nesâ'yı, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Mûsâ Yabgu'ya Ferâre'yi "dihkan" unvanıyla iktâ etti. Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı 15 veya 25 Şâban 429 (23 Mayıs veya 2 Haziran 1038) tarihinde kazandıkları ikinci zafer, Tuğrul Bey'in hânedan içerisinde iyice sivrilmesini ve amcası Mûsâ Yabgu'nun üzerinde bir kounuma yükselmesini sağladı. Zaferin ardından yapılan taksimde, Tuğrul ve Çağrı beyler Horasan'ın en önemli merkezleri olan Nîşâbur ve Merv şehirlerini alırken Mûsâ Yabgu'nun payına daha az önem taşıyan Serahs şehri düştü. Nihayet Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı 431 (1040) yılında kazandıkları Dandanakan zaferi sonunda Mûsâ Yabgu'ya Herat, İsfâr, Bûşenc, Sîstan ve Büst şehirleri verildi. Kısa bir süre sonra Mûsâ Yabgu yaklaşık 5000 süvariyle Herat şehrini ele geçirdi, ardından yeğeni Ertaş'ın yardımıyla Sîs-

tan bölgesine hâkim oldu. Bu gelişmelerden sonra bölgenin mahallî hâkimi Emir Tâceddin Ebû'l-Fazl, Selçuklular'a bağlılığını bildirmek zorunda kaldı. Mûsâ Yabgu bu başarılarının ardından Büst bölgesini kısa sürede hâkimiyeti altına aldı.

Güney Horasan ve Sîstan'da geniş bir bölgeyi elinde tutan Mûsâ Yabgu, Herat şehrini merkez haline getirdi. Hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde yarı müstakil bir idare kurarak kendi adına hutbe okutup sikke bastırdı. Nitekim Mûsâ Yabgu adına 435 (1043-44), 439 (1047-48) yıllarında Herat, 443 (1051-52) yılında da Sîcistan'da, oğlu Ebû Ali Hasan Yabgu adına ise 443 (1051-52) ve 446 (1054-55) yıllarında Herat'ta bastırılan sikkeler günümüze ulaşmıştır. Sîstan bölgesi 442'de (1051) Gazneli hâcibi Tuğrul'un eline geçtiyse de kısa süre sonra Tuğrul'un Gazne'ye dönmesinin ardından bölge yeniden Mûsâ Yabgu'nun hâkimiyetine girdi. Fakat onun Sîstan'daki hâkimiyeti istikrarlı olmadı, sık sık Selçuklu hânedan üyelerinin müdahaleleriyle karşılaştı. Önce 432'de (1041) İbrâhim Yinal'ın kardeşi Ertaş, 446-447'de (1054-1055) Çağrı Bey'in oğlu Alp Sungur Yâkütî ve 448'de (1056) bizzat Çağrı Bey'in Sîstan'a müdahalesine karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bunların en tehlikelisi olan Çağrı Bey'in müdahalesi ancak Mûsâ Yabgu'nun Sultan Tuğrul Bey nezdinde yaptığı şikâyet neticesinde bertaraf edilebildi. Kardeşi Çağrı Bey'i sert bir şekilde kınayan Tuğrul Bey, Sîstan eyaletinin idaresini para bastırma ve hutbe okutma hakları ile birlikte tekrar Mûsâ Yabgu'ya verdi (*Târîh-i Sîstân*, s. 381).

Selçuklu hânedanının Mûsâ Yabgu kolu ile Çağrı Bey kolu arasındaki mücadelenin daha sonraki dönemde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim Mûsâ Yabgu'nun hâkimiyet merkezi olan Herat'ta 450'de (1058) Çağrı Bey ile oğlu Alparslan adına bastırılan bir sikke, bu tarihte Mûsâ Yabgu ailesinin hâkimiyet alanının muhtemelen iyice daraldığını göstermektedir (Sourdel, XVIII [1963-64], s. 214). Alparslan 455'te (1063) Mûsâ Yabgu'nun Zerenc'deki egemenliğine son verdi. Mûsâ Yabgu kolunun siyasî hâkimiyetinin ise Tuğrul Bey'in vefatının ardından Alparslan'ın giriştiği saltanat mücadelesinin hemen başlarında 456 (1064) yılında bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte oldukça yaşlanmış olması gereken Mûsâ Yabgu'nun hayatının son dönem-